

Wolven beschreven en afgebeeld

Jan de Rijk

Het sprookje van Roodkapje kent iedereen. In dat sprookje en in talrijke andere voorstellingen wordt de Wolf geassocieerd met wreedheid en roofzucht. Deze beeldvorming over de Wolf is van oude oorsprong. Met citaten uit oude boeken en met oude afbeeldingen zal worden geïllustreerd hoe men in Nederland in de afgelopen eeuwen tegen Wolven heeft aangekeken.

Portretten van Wolven

Een cartoonist heeft geen woorden nodig om te vertellen wat hij van iemand vindt. De tekening geeft zijn mening weer. Vroegere kustenaars en illustratoren werkten vaak ook zo. Wanneer zij een Wolf tekenden, maakten zij in de afbeelding zichtbaar hoe zij over een Wolf dachten. De twee prenten die Paulus Potter maakte (figuur 1), laten dat duidelijk zien. Potter toont ons een schuchter dier, dat de staart laag of zelfs tussen de poten houdt. Maar een schuchter en verformfaaid lijf zegt niet alles. De kop van Potters Wolf drukt juist arglist uit. Voor Potter was een Wolf naast een laf dier ook een listige rover.

De Wolf die als illustratie in het werk van Jonston (1660) is opgenomen (figuur 2) drukt ook angst en arglist uit. De staart hangt weer tussen de poten en de bek is als van angst vertrokken. De ogen loeren echter vervaarlijk. Deze illustratie doet vermoeden dat de tekenaar een hond als voorbeeld nam en die toen zo gemeen mogelijk probeerde af te beelden. Het beeld van de laffe Wolf met de staart tussen de poten werd vaker gebruikt. In een brief uit 1675 wordt een liefhebber van de jacht op Wolven belachelijk gemaakt omdat die dieren; *'gemeenlyck met de steert tussen de beenen loopen'*. De wolvenjacht werd gelijk gesteld aan het schieten van een Haas in zijn leger; geen jacht dus waar eer mee te behalen viel.

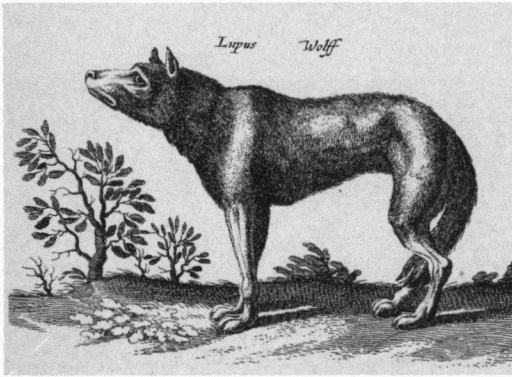
De portretten tonen een onsympathiek, laf,

dier dat de staart tussen de poten houdt. Maar het is ook een dier waarvoor men moet oppassen.

De Wolf als rover van vee

Tot in de 18de eeuw kwamen in Nederland flinke aantallen Wolven voor. Veeboeren en jagers hadden van die Wolven veel last. Voor boeren betekende een geroofd schaap of koe een slag, die ze niet gemakkelijk te boven kwamen. De vrees voor Wolven was bij de boerenstand dan ook groot. In *Zamenspraaken* (1769: 110) is de roofzucht van Wolven als volgt verwoord: *"Zy zyn, waarlyk, slegte nabuuren voor Herders en Veehoeders, en een schrik voor de Reizigers..."* Coler (1661: 68) schrijft *"Een sulcken boosen quant is den Wolf op de Schapen/ voor hem moet men al-*

Figuren 1 a en b. Twee portretten van een Wolf. Gravures van Marcus de Bije naar ontwerpen van Paulus Potter (Enkhuizen 1625 – 1654 Amsterdam).

Foto's: Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Figuur 2. Portret van een Wolf. Illustratie uit Jonston (1660).

Foto: Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.

Figuur 3. Wegvluchtende Wolf met een ge-roofd lam. Kopie van A. Bartsch uit 1803 naar een gravure van de 17de-eeuwer Johanne le Ducq.

Foto: Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

le het Vee wel bewaren/ en goede stercken honden houden/ die hem in tijdt van noot af-keeren''.

Johanne le Ducq maakte een tekening van een Wolf (figuur 3) die net een lam heeft ge-roofd. Een schaapherder vervolgt de rover, maar lijkt weinig kans meer te hebben. De wegvlochtende Wolf is de herder te slim af geweest. De Chalmot heeft deze prent wellicht gezien, of hij kende de verhalen over Wolven die een gestolen lam op hun rug meenamen: *"Ook kan men niets, daar hij mede weg loopt, uit zijne Klaauwen redden, zo sterk is hij in 't gebit en zo stijf van Nek, smijtende een levendig Lam op zijne Rug, en vliedende daar mede heen''* (Chomel 1778: 4203).

De illustratie bij Zamenspraaken (1769) (fi-guur 4) benadrukt het slinkse karakter van de veerover. Verscholen achter een bosje loert de Wolf naar een langstreckende schaapskudde. Rustig wacht hij zijn kans af. De doodskop op de voorgrond laat aan zijn bedoeling weinig te raden over.

Deze citaten en illustraties tonen de Wolf als een geduchte veerover. Voor de boer houden ze tevens een waarschuwing in; pas op voor de Wolf!

De Wolf als doder van mensen

Behalve als rover van vee en van jachtwild, werd de Wolf ook gevreesd als doder van mensen. Waarschijnlijk kende iedereen de verhalen over Wolven die kinderen of oude mensen hadden aangevallen. In oude boeken wordt dikwijls het aanvallen van mensen door Wolven genoemd. Een enkele keer is dit ook afgebeeld. Het schilderij van Verboeckhoven (figuur 5) geeft daarvan een voorbeeld, evenals de prent van de Engelsman Smith (figuur 6). De prent van Smith, getekend naar een werk van Breughel, toont een Wolf, die zelfs niet bang is voor een herder met een speer.

Het beeld is duidelijk; ook mensen zijn voor de Wolf niet veilig. Net als in de verhalen en prenten over de Wolf als veerover, zit ook

Figuur 4. Wolf op de loer bij een schaapskudde. Illustratie uit Zamenspraaken (1769).

Foto: Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.

Figuur 5. Aanval van een troep Wolven op paarden en ruiters. Schilderij van Eugène Joseph Verboeckhoven (Warneton 1799 – 1881 Brussel) uit 1836.

Foto: Rijksdienst Beeldende Kunst, Den Haag.

Figuur 6. Herder die zijn vee tegen een Wolf verdedigt. Prent van de Engelsman Smith naar een werk van Breughel.

Foto: Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

hierin een waarschuwing besloten. De waarschuwing is nu echter gericht op het leven van de lezer of aanschouwer zelf.

De Wolven van Cats en Vondel

Romanschrijvers en dichters hebben eveneens bijgedragen aan de beeldvorming over Wol-

ven. Het werk van twee bekende dichters kan dat illustreren.

In "Houwelyck" beschrijft Cats een groots opgezette wolvenjacht. Als de jagers een wolvin hebben gedood, wacht hen een grote verrassing (figuren 7 a en b):

"Een wreede wollefin, wel vande grootste siacn,

Vocht daer een langen tijt tot datse neder lach;

Hy die het monster treft vint sich in haest besprongen,

Niet van een ander beest, maer van een naeckten jongen"

De moraal van dit verhaal is dat de moeder haar kind zelf moet zogen en opvoeden. Wie het aan een ander overlaat, loopt de kans dat het kind op de opvoeder gaat lijken. Dat zoiets fout kan aflopen, toont het door een wolvin geadopteerde jongetje.

Vondel (1682) gebruikt Wolven een groot aantal malen om sluwheid, achterbaktheid en dergelijke kwade eigenschappen voor te stellen. De tekeningen die Marcus Gerards daarbij maakte (figuren 8 a tot en met f) geven dat goed weer.

Wolven vangen

Wolven werden fanatiek bejaagd. Die bejaging is dikwijls beschreven en afgebeeld. Een deel van deze beschrijvingen had het karakter

van aanbevelingen. De beste methode om een Wolf te vangen kon met een prent gemakkelijk worden uitgelegd. De prenten van Stradanus zijn daarvan een goed voorbeeld (figuur 9). Gelijksoortige afbeeldingen zijn bekend van Serwouter en van Collaert. De Latijnse onderschriften bij de afbeeldingen van Stradanus (op deze versie helaas niet te zien) geven in het kort een toelichting: "Zo jaagt de boer met speer en hond op wolven, wit linnengoed hangt hij in het kreupelhout" (figuur 9a); "Zo sneuvelt de wolf door een schaap, een strop, of een met blad en rijshout bedekte kuil" (figuur 9b).

Martinet laat in zijn Zamenspraaken (1769) een "Natuurkenner" aan het woord, die de boven afgebeelde vangstmethode beschrijft.

En de 18de-eeuwse lezer leerde dan: "Ja, Me-juffrouw, zy worden door Honden, op de Wolvenjagt afgerigt, opgejaagd, in Valstrikken, Angels, en Wolfskuilen, gevangen, ook bezet men de plaats waar de Wolf zich onthoudt met netten, en maakt hem, daar in verward zynde, af: om van het schieten en vergiftigen niet te spreken."

Geheel anders zag Rubens de wolvenjacht (figuur 10). Hij schilderde er een spektakelstuk van. Rubens Wolven zijn dappere dieren. De omsingelde Wolven zijn kansloos, maar zij verzetten zich tot het laatst. Dapper weer-

stand bieden, is voor een zo fel vervolgd dier het beste dat hij kan doen.

Uit enkele beschrijvingen blijkt dat men een gedode Wolf in triomf rondroeg of tentoonstelde. Dergelijke beelden zijn ook van recente datum uit het buitenland niet ongewoon. Martinet (1795) beschrijft een ander

gebruik: "In 't jaar 1749 heb ik een opgezet Wolven-vel, op een Hollandsch Dorp nabij Woerkom, waar hij geschooten was, aan den Kerktooren zien hangen." Wat de betekenis van dit gebruik was en of het vaker werd gedaan, is onbekend.

9. Van de Wolven ende Schapen.

18. De Wolf in 't Schapen-kleed voor de Key van 't Schapen.

15. Vanden leugenachtigen Schapen-barder.

46. De Wolf en 't Geystken.

De Wolf als vijand

Het werk van de Engelsman Watson genoot in Nederland veel aanzien. Het werd ook vertaald. Dat gebeurde door de vogel- en zoogdierkenner Nozeman (1761), die het daarbij enigszins bewerkte. Het volgende lange citaat is dus niet van Nederlandse origine. De verkondigde ideeën werden hier echter niet alleen gelezen, maar zeker ook gedeeld. "De wolf, wanneer hy uitgehongerd is, loopt herom als een dul schepsel, welk van nature geen vernuft heeft. Hy is wanhoopig. In de gestrengte koude van den winter bevind hy zig

in dien verleegeen staat voornaamelyk; huilende terwyl hy voortloopt, zoog dat elk schepsel 'er van schrikke. Men heeft gezegd dat de Wolf blaft gelyk de Honden, maar te onrecht. Hy huilt alleentlyk, en zyn gehuil is eveneens dat van eenen Bandrekel, zonder iets het minst daar mede vermengt, het welk naar blaffen zweemt. In tyden wanneer hy minder door den honger wordt geperst, is zyne gewoonte onder 't kreupelbosch of de hegen op de loer te liggen, aan den kant van eenig open veld, van waar hy op het Vee dat in de weide gaat, zyn uitval doet. Naauwelyks is de Wolf zoo groot als een gemeene Dog, en niettemin is 'er byna geen een van de groote beesten, de Roofdieren uitgezonderd, op welke hy niet zal aanvallen. De Runderen zyn zyne geliefde prooi, en hy maakt geene meerderre zwaarigheid in 't overweldigen van een Runderbeest dan van een Schaap. Dikwerf rand hy ook een Paard aan, en dan ziet men het ysselykste gevecht van de gantsche wereld".

Figuren 7 a en b. Illustraties uit "Houwelyck" van Jacob Cats, 1625, respectievelijk 1632.

Foto's: Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.

Figuren 8 a t/m f. Voorstellingen van Wolven uit Vondel (1682). Gravures van Marcus Gerards.

Foto's: Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.

Ook andere beschrijvingen van de levenswijze van Wolven zijn ingekleurd door het beeld dat men van Wolven had. Martinet (1778) schrijft bijvoorbeeld: "...veel gejaagd blyft hy in de bosschen, doch door nood geprangd trotseert hy alle gevaaren: blaft niet, maar huilt geweldig van honger."

Krom, dul, geen vernuft, huilende, het zijn bepaald geen vleiende karakteristieken. Maar er is ook vrees. Dit dier is slim genoeg om op de loer te liggen en zijn kans af te wachten. Tot slot is er een onverholven bewondering; een dier dat niet veel groter is dan een gewone hond, maar toch grote dieren als runderen en paarden durft aan te vallen.

Het beeld is duidelijk. De Wolf verdiende verachting, maar werd ook gevreesd. Men probeerde de Wolf klein te maken door het als een laf en schuchter dier voor te stellen. Maar om zijn daden werd de Wolf ook gevreesd. Die vrees maakte hem weer groot; een echt klein dier hoeft men niet zo te vrezen. Soms mengde zich bij die kleinering, verachting en vrees ook bewondering; een klein dier, dat zo veel vrees kan opwekken, moet toch wel speciaal zijn. Precies zo worden geduchte vijanden bekeken.

Negentiende-eeuwers over de Wolf

De Wolf is in Nederland in de eerste helft van de 19de eeuw uitgeroeid. Vanaf 1800 kwamen

Wolven alleen nog voor in delen van Noord-Brabant en Limburg. Reden tot angst hadden de meeste 19de-eeuwers daarom niet meer. Toch spreekt uit hun woorden en tekeningen nog een grote vrees voor Wolven.

Bennet & Van Olivier (1825/1826), de schrijvers van één van de eerste boeken over de Nederlandse zoogdieren, noemen als voedsel van de Wolf: *"Vooral schapen.... en al wat akker, bosch en de stal of werf van den land-*

Figuren 9 a en b. Methoden voor de wolvenvangst. Gravures van Ph. Galle naar tekeningen van de Vlaming Stradanus (Jan van de Straeten, 1523-1605).

Foto's: Gemeentearchief, Haarlem.

Figuur 10. Wolven- en vossenjacht. Gravure van Pieter Stoutman naar een schilderij van Pieter Paul Rubens.

Foto: Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Figuur 11. Bericht over een wolvenjacht in: Mercurius. Week- en Advertentieblad voor Sittard en omstreken van 23 april 1870.

man oplevert; door den hongor of koude gedrongen, tast hy ook zelfs de mensch aan, en verscheurt andere wolven". Schlegel (1872: 37) vertrouwt de Wolf evenmin: *"...valt de paarden en zelfs den mensch aan, die, van vele zijden tegelijk bestookt, weldra bezwijken moet".* Een dergelijke voorstelling van zaken geeft ook het schilderij van de 19de-eeuwer Verboeckhoven (figuur 4). Uit gevangenschap ontsnapte wolven zorgden in de 19de eeuw dan ook voor veel opschudding (figuur

halen het: *"het rijmt als inktkoker op pompstok,"* de toepassing lijkt volstrekt nergens op.

Z. M. heeft benoemd tot Notaris te Well, gemeente Bergen, P. H. Bipbergh, thans candidaat-notaris te Boermond.

KUILENBURG, 20 April. Gisteren waren wij getuigen van iets, dat zeker zeer zeldzaam in ons land voorkomt. Er werd namelijk weer een wolvenjacht gehouden. In den omtrek dezer stad had men een grooten wolf ontdekt, die ook reeds in de gemeente Beusichem was gezien. Jagers, zoo uit deze gemeente als uit Beusichem, hebben het dier vervolgd, doch het niet kunnen magtig worden. Volgens zeggen van ooggetuigen, is het de rivier de Lek overgezwoomen en heeft het de wijk naar den kant van Utrecht genomen.

Men verdiept zich in gissingen, hoe dit roofdier in deze streken komt, en vermoedt dat het uit de eene of andere menagerie is ontsnapt.

Frankrijk.

PARIJS, 21 April. Men verzekert dat de proclamatie van den keizer o Zondag e. k. verschijnen zal, te

11). Deze voorbeelden laten duidelijk zien dat het beeld van de boze, roofzuchtige Wolf, die ook mensen aanvalt, in de 19de eeuw nog springlevend was en door wetenschappers gedeeld werd.

■ J.H. de Rijk, Egelantiersstraat 23 E, 1015 PV Amsterdam.

LITTERATUUR:

Bennet, J.A. & G. van Olivier, (1825/1826): Over de Nederlandsche dieren. Drie delen.

Cats, J., (1625): Houwelyck. Dat is de gansche gelegentheyt des echten staets. J.P. vande Venne, Tot Middelburgh.

- Cats, J., (1632):** Houwelyck, Dat is De gantsche gelegentheyt des Echten staets. Tweede Druck. A. van de Venne & I. Ockersz., In 's Graven-Haghe.
- Chomel, N., (1778):** Algemeen huishoudelyk-, natuur-, zedekundig-, en konst-woordenboek. 2de druk, vermeerderd door J.A. de Chalmot. 7 delen Joh. le Mair, Leyden en J.A. de Chalmot, Leeuwarden, 4370 bladzijden.
- Coler, J., (1661):** D'ervaren Landt-bouwer, voorschryvende De rechte Regeeringh der Kooren-Ackers en Wyn-bergen, om't Kooren behoorlijck te zaeyen/ Maeyen/ Zuyveren en op te leggen: De Wynen wel te bewaren en te verbeteren. Cornelis Jansz, 't Amsterdam, 168 bladzijden.
- Jonston, J., (1660):** Naeukeurige beschrijving van de natuur der viervoetige dieren. I.I. Schipper, t'Amsterdam. 194 bladzijden.
- Martinet J.F. (1778):** Katechismus der natuur, deel 2. Allart, Amsterdam, 426 bladzijden.
- Martinet, J.F., (1795):** Verhandelingen en waarneemingen over de natuurlijke historie, meerendeels van ons vaderland. J. Allart, Amsterdam, 451 bladzijden.
- Nozeman, C., (1761):** Watson's De Dierlyke Wereld ter beschouwinge opengezet. Uit het Engelsch vertaald en met merkelyke verbeteringen en aantekeningen uitgegeeven. xiv + 299 bladzijden.
- Schlegel, H. (1872):** De dierentuin van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap "Natura Artis Magistra" te Amsterdam. Gérard D. van Es, Amsterdam. 560 bladzijden.
- Vondel, J. van den, (1682):** Vorstelycke warande der dieren: Waer in de Zeden-rijcke Philosophie, Poëtisch, Morael, en Historiaal, vermakelijck en treffelijck wort voorgesteld. 't Amsterdam. 126 bladzijden.
- Zamenspraaken, (1769):** Leerzaame - over enige dieren, vogels, insecten en visschen. Erven F. Houwtuin, Amsterdam. x + 296 bladzijden.

Bosbouwvoorlichtingsraad pleit voor systematisch verzamelen van gegevens over de gesteldheid van het bos

Er moeten meer systematisch verzamelde gegevens over het Nederlandse bos beschikbaar komen. Het gaat hierbij om gegevens over de bodem, het water, de flora en de fauna in het bos, die tot nu toe niet structureel worden verzameld.

Dit onder meer staat in de Nota Verkenning van de ontwikkeling van de vitaliteit van het Nederlandse bos en de samenhang met omgevingsfactoren, die de Bosbouwvoorlichtingsraad onlangs aan minister ir. G. Braks (Landbouw en Visserij) heeft aangeboden. Tevens stelt de Bosbouwvoorlichtingsraad voor een landelijk meetnet in bossen op te gaan zetten in verband met de oprukkende verdroging. Verdroging komt, in de orde van grootte van enkele decimeters met uitschieters tot meer dan een halve meter, plaatselijk voor in de dekzandgebieden, het grondmorenengebied en op de stuwwallen in ons land.

Om de gezondheidstoestand van bossen te verbeteren is het ook noodzakelijk dat emissies van elektriciteitscentrales, industrieën, landbouwbedrijven, woningen, kantoren (verwarming) en voertuigen, spoedig worden verlaagd.

Duidelijk is dat bestrijding van NH₃-emissie (ammoniak), in Nederland, een relatief groot effect zal hebben op de nationale depositie

van verzurende stoffen. Het is daarom noodzakelijk dat de NH₃-emissie in mest, in ons land snel en fors wordt verlaagd.

De gezondheidstoestand van ons bos wordt beïnvloed door het klimaat (inclusief luchtverontreiniging), de bodemgesteldheid, de waterhuishouding en het voorkomen van ziekten en plagen. Sinds 1984 is er in ons land sprake van een duidelijk afnemende vitaliteit (gezondheid) van ons bos. Dit blijkt onder meer uit het percentage weinig vitaal en niet vitaal bos, dat samen 9,5% in 1984 is gestegen tot 21,0% in 1988. Voor bijvoorbeeld de inlandse Eik is de categorie vitaal van 57,0% in 1984 gedaald tot 20,7% in 1988 en de vitaliteit van de Beuk is van 71,0% in 1984 gedaald tot 28,3% in 1988.

Tevens komen er steeds meer aanwijzingen dat er tekorten zijn in de hoeveelheid beschikbaar water voor de groei van bomen vanwege een oprukkende verdroging van bosbodems. Ook is er een sluipend proces van degradatie in bosbodems aan de gang.

De nota ligt ter inzage in de bibliotheek van het ministerie van Landbouw en Visserij, Bezuidenhoutseweg 73, Den Haag en in de bibliotheek van het Staatsbosbeheer, Griffioenlaan 2, Utrecht. Men kan de nota aanvragen bij het secretariaat van de Bosbouwvoorlichtingsraad.

Persbericht nummer 4 (10-7-1989) van Bosbouwvoorlichtingsraad.